

I

EGYETEMEK A KÖZÉPKORBAN

Új korszak köszöntött Európára a XI. század hajnalán. A népvándorlás vihara elült, az erdőkbe, ingoványokba menekült, életükért, élelmükért remegő emberek előmerészkedtek rejtekeikből, mertek dolgozni: szántani, vetni és reménykedni, hogy az elvetett mag kalászba szökik és a betakarítást megéri. A nyomasztó bizonytalanságérzés, melyet a háborúskodás és kísérői: a pusztulás, az éhség, a járványok szültek, lassan a feledésbe merült. Gomba módra emelkedtek az új épületek: lakóházak, várak, templomok, székesegyházak. És nem sokára megindult Európa nyugati országaiban az a vitathatatlan szellemi fellendülés is, melyet a polgári történettudomány okkal vagy ok nélkül (nem feladatunk e helyt eldönteni) „XII. századi reneszansz” néven emleget.

A XI–XII. század olyan korszaka a középkor történetének, amely az élet minden területén nagy átalakulásokat eredményezett és amelyben, úgy tűnik fel, egyszerre minden a korábbinál gyorsabb ütemű fejlődésnek indult. A fellendülés egyik látványos jele az európai országutak forgalmának fellélnkülése volt. A rómaiaktól örökölt, jól megépített, időálló, de a népvándorlások, a feudalizmus korai szakaszában elhagyott és elhanyagolt, elnéptelenedett országutak visszanyerték eredeti funkciójukat és a gazdasági vérkeringés ütőereivé váltak. Biztosítani tudták az anyagi javak gyorsuló és bővülő cseréje mellett a szellemi termékek áramlását is. A kereskedő, a terményeit piacra szállító földműves, a hadi dicsőséget áhító lovag mellett megjelent az országutak új, jellegzetes középkori vándora: a tanulni vágyó, híres mestereket, iskolákat felkereső diák. A középkor diákjai akár gyalogosan, szegényes klerikusi és szerzetesi öltözetben rótták Európa országútait, akár főpapi díszben, feudális úrnak kijáró rangos kísérettel járták be az akkori Európa iskoláit, mindenképpen a középkori intellektualizmus számottevő, mozgékony és legfogékonyabb képviselői voltak. A híres mesterek vezette kolostori iskolák és a püspöki székhelyeken működő káptalani studiumok ekkor nőtték ki regionális kereteiket, amelyek közé a korábbi

időszak szegényes és elesett, háborúktól zaklatott világa kényszerítette őket. Létrejöttek az első egyetemek, a XII. századi európai kultúra legidőállóbb alkotásai.

A középkori egyetem valódi szerepét és jelentőségét csak úgy érthetjük meg, ha félretesszük mindazokat a romantikus elképzeléseket, amelyek többnyire az utolsó évszázad egyetemi hagyományából ihletődtek, és azokat a beidegződéseket is, melyeket a mai, modern egyetem funkciója, szervezete, hivatása alakítottak ki. A középkori egyetem ugyanis magába foglalta a tanítási folyamat minden fokozatát: padjaiban helyet kaptak az írás-olvasással ismerkedő, bajoskodó gyermek- vagy éppenséggel idősebb korú diákok, az általános ismereteket tanuló és magasabb studiumok felé törekvő hallgatók egyaránt. A középkor egyeteme egyidőben volt elemi iskola, főiskola és kutatóműhely is. Az élet kívánta ezt és alakította ilyenformán: az a középkori élet, amelynek az intellektuális munka iránti igényei korlátozottak voltak s amelyben a létfenntartásért folyó mindennapi küzdelmet és a tudomány világát mérföldes távolság választotta el egymástól. A középkori élet határozta meg szervezetüket is, melynek példaképekül a kézművesek érdekvédelmi intézményei, a céhek szolgáltak. Ennek megfelelően a középkori egyetemek tevékenységét, az oktatás, a tanulás menetét szigorú szabályok írták elő és szorították keretek közé.

Sok vitára és félreértésre ad lehetőséget az egyetemeken folyó tudományos oktató tevékenységet meghatározó módszer is. A skolasztikáról van szó, melyet gyakran csak a gondolkodásnak, a szabad tudományos tevékenységnek gátat vető, elavult felfogásként szoktak emlegetni. Jogos-e vajon ez az egyértelműen elmarasztaló ítélet? Ne tévesszük szem elől azt, hogy az egyetem létrejöttének pillanatában a skolasztika, a skolasztikus módszer nagy lépést jelentett előre az európai intellektualizmus történetében. Mert, bár a gondolkodásban, a tudományos kutatásban szinte vallásos tiszteletet követelt a Szentírás és a keresztény teológia nagy alkotásai számára, átvette (részint arab közvetítéssel) és asszimilálta az ókori filozófia jelentős eredményeit, mindenekelőtt a sztagirita bölcs Arisztotelész életművét. A dialektikus módszer, a skolasztika egyik legfontosabb eleme pedig, azzal, hogy minden állítás megkérdőjelezésére és kifejtésére ösztönzött, miközben megoldást kere-

sett a feltett kérdésekre, a gondolkodási készséget alakította és fejlesztette.

A XII. és XIII. században a skolasztika fejlődőképes módszer, nem merevedett még dogmává, és távol állott attól a szószátyárságtól, a meddő és haszontalan szövegelemzésektől, amely a XVI. századtól kezdve mind hevesebb támadások keresztüzébe állította. Még kialakulatlan volt, s mint ilyen nyitva hagyta a lehetőséget a további fejlődés számára. Arisztotelész munkái még sok gazdag és gyakran ellentétes interpretáció kíséretében forogtak közkezen. Még nem dőlt el a küzdelem az averroisták és a tomizmus hívei között. Az averroisták a Szentírás és az antik filozófia olyan összehangolására törekedtek (veritas duplex), amely mindkettő létjogosultságát fenntartotta volna, miközben az ellentábor, Aquinói Tamás és hívei a hit és ráció lezárt, egységes rendszerét kívánták létrehozni. A harc – közismerten – az utóbbiak győzelmével végződött. Kontinentális méreteket öltő viták ugyan még a XIV. században is zajlottak, amikor a szellemi küzdelem főruma már hivatalból is az egyetem volt, de azok már nem tudtak a dogmarendszerre merevedő tomista skolasztikán változtatni. Teljesen eredménytelen azért mégsem volt a küzdelem, amelyet a nominalista ellenzék a magukat realistáknak nevező tomisták ellen folytatott. A realizmus hívei az arisztotelészi szubsztanciális formák és a platói eszmék primátusára hivatkozva vallották, hogy az eszme az individuumtól függetlenül létezik, azt megelőzi (ante rem) és a valósághoz tartozik. Az eszmék önálló valóságát, realitását (innen ered elnevezésük) tették tanításaik alapjává. Ezzel szemben, még a tomizmust megelőzően, a skolasztika kialakulásának korában jelentkezett egy kis ellenzék, amely a tárgyak kizárólagos, önálló, reális egzisztenciája mellett tört lándzsát. A nominalizmus képviselői (Occam, Buridan, Oresme) a realistákkal folytatott vitáikban a természettudományoktól vártak és kaptak argumentumokat, és érveléseik, felfogásuk igen hasznosnak bizonyultak a természettudományok középkori fejlődése szempontjából. Fontos az is, hogy a nominalisták, nem lévén eretnek eszmék képviselői, a XIV–XV. század folyamán több egyetem (köztük a bécsi) nyílt támogatását élvezték: Mindezek ellenére a középkori gondolkodás alakuló, pezsgő vitákat gerjesztő, a fejlődés távlatait kínáló vélemények összeütközésének kora a XIV. században lezárult. A skolasztikus módszer,

a tomista világgép évszázadokra meghatározta és keretek közé szorította a tudomány fejlődését, megszabta az egyetemi oktatómunka és a tudományos tevékenység menetét.¹

Az egyetemek létrejötte a gondolkodás történetének fentebb vázolt szakaszával esett egybe. Az új tudományos módszer és keresztény világgép kialakulásával együtt fejlődött és formálódott az intézményesített oktatás és jelent meg a középkori értelmiség. A nagy filozófiai viták végén ugyanis nemcsak a skolasztika és a tomizmus kaptak végleges formát, hanem kialakult a felsőfokú oktatás hivatott intézménye, az egyetem, és megtörtént az értelmiségi réteg besorolása a középkori feudális társadalom hierarchiájába. Ezt a besorolást a tudomány, a tanítás és az egyház középkori hagyományos egysége determinálta. Ez alól az egyetem, a középkori értelmiség legfontosabb szószeke, a kor legátfogóbb oktatási intézménye és tanárai, diákjai sem lehettek kivételek. Az egyetem a kolostori és székesegyházi iskolákból nőtt ki, létét kezdettől az egyházi, pontosabban a pápai jóváhagyás és támogatás biztosította, feladatának pedig a papi-értelmiségi utánpótlás nevelését tekintette. (A papság és értelmiségiek eredeti egysége csak a XIV–XV. században kezdett felbomlani, s így az egyetem is csak mintegy 100–150 évvel kialakulása után vett részt számottevően a felnövekvő világi értelmiség formálásában.) Mindazonáltal az egyetemnek már létrejötte pillanatában számolnia kellett a világi társadalom kívánalmaival. Szó lesz még bővebben is arról a szerepről, melyet a városok az egyetemek életében játszottak. De részt vállaltak létrehozásukban a feudális monarchák is: igényelték és igénybe vették az egyetemek szolgálatait az erősödő központi hatalom hivatali szakembereinek képzésében, a hivatalnok utánpótlás biztosításában.

Az egyházi és világi hatalmasságok szolgálatában, azok támogatásával, de bizonyos autonómiát megőrizve nőtt fel az egyetem, a *studium* a két középkori egyetemes hatalom az *imperium* és *sacerdotium* mellé.

1. AZ ELSŐ EGYETEMEK: PÁRIZS ÉS BOLOGNA EGYETEME

Az első középkori egyetemek létrejöttének folyamatát ma már nehéz részleteiben rekonstruálni. A létezésüket igazoló kiváltságlevelek, az első írásba foglalt egyetemi szabályzatok

rendszerint lezártak egy fejlődési szakaszt, szentesítették a korábban kialakult gyakorlatot. A középkori egyetemek fejlődésének kezdeti szakaszára jellemző látszólagos spontaneitás mögött azonban olyan erők működtek, amelyek törvényszerűen vezettek az egyetemek kialakulásához. A középkor két legtekintélyesebb egyeteme, a párizsi és bolognai időrendben is az első alapítások közé tartoztak. Létrejöttük ismertetését azonban nemcsak a kronológiai elsőbbség indokolja, hanem az a közismert tény, hogy e két intézmény az egyetemi szervezet évszázadokig élő és alkalmazott modelljét teremtette meg.

Eredetük homályos, kialakulásuk körül sok a vita, legenda, későbbi idők szándékos vagy jóhiszemű torzítása. Megkísérelték, hogy létrejöttüket az ókori hagyományokhoz kapcsolják és visszavezessék a római és görög akadémiákig. A „*translatio studii*” eme felfogása azonban nem a valós tényekben gyökereszik, hanem a Karoling-kori kultúra, illetve a reneszánsz képviselőinek művelődési törekvéseit, antikizáló hajlamait tükrözi.² Az egyetem mint felsőoktatási intézmény alapvetően új jelenség volt a XII. században, amelyet a középkor hozott létre és hagyott örökül az utókorra.

Párizs a X. századtól kezdve egyre jelentősebb szerepet vállalt a középkori iskolázás és szellemi élet fejlődésében. A normandiai harcok idején sok értelmiségi menekült a biztonságot ígérő, megerősített városba, ahol már működött a Notre-Dame székesegyházi iskola és virágzásnak indultak az olyan híres kolostori studiumok, mint amilyenek a Saint-Geneviève, a Saint-Germain-des-Prés apátságokéi voltak. Denifle a párizsi egyetem kezdeteit kutatva, annak létrejöttében döntő szerepet a XII. században ott megtelepedett és tevékenykedő teológusoknak, filozófusoknak tulajdonít, akiknek munkássága nyomán a város a középkori nagy szellemi küzdelmek központjává vált.³ Jogosan teszi ezt, mert az olyan mesterek jelenléte, mint Guillaume de Champeaux (1100 körül), a realizmus szélsőséges védelmezője, vagy hírneves nominalista ellenfele, Pierre Abélard (1079–1142), tanulmányók tömegeit vonzották Párizsba, ezáltal megteremtve egy valóban tekintélyes tanulmányi központ létrejöttének személyi feltételeit.

A XII. században a Notre-Dame iskolájában a szabad művészetek néven emlegetett általános ismeretanyag mellett már teológiát és jogot, sőt egyes feltételezések szerint orvostudo-

mányt is tanítottak. De ennek az iskolának az egyeduralma rövid ideig tartott: 1106-ban Abélard, a legnevesebb mester, távozni kényszerült a Szajna szigetén épült iskolából, és Saint-Geneviève kolostorában telepedett meg, amelynek apátja őt pártfogásába vette. Ezzel kezdődött a tanuló klerikusok átáramlása a Szajna bal partjára, ahol később kialakult a hírneves iskolaváros, a Quartier Latin. A mestereket és tanítványaikat a közös érdek – a tanítás szabadságáért, a zökkenőmentes oktató-tanuló tevékenységért folytatott küzdelem – kovácsolta szilárd közösséggé. A városi hatóságokkal, a királyság hivatalnokaival, az egyház helyi hatalmasságaival való viaskodás kialakította a mesterek és tanítványaik közösségtudatát, amely végső soron a különálló iskolákat egyetlen intézmény keretébe foglaló és védelmező egyetem létrehozását eredményezte.

A XII. századot gyakran nevezik a korporációk századának, amikor az egy mesterséget művelők, a szellem munkásait is beleértve, társultak, hogy érdekeiket a feudális társadalom keretei között közösen, hatékonyabban védelmezzék. A diákok és tanáraik egyetlen szervezetbe tömörítését maga a pápaság is szorgalmazta és elősegítette, hiszen nem nézhette tétlenül azt, hogy a Párizsban összegyűlt teológusok, mesterek és tanítványok, akik valamennyien klerikusok voltak, kicsúszzanak felügyelete alól. III. Celestin pápa (1191–1198) 1194-ben az itt tanulók egyházi kötelekeit igyekezett szorosabbra vonni, amikor a tényleges helyzetet szentesítve kivonta őket a világi bíróságok hatásköre alól. E kiváltságot később III. Ince (1198–1216), aki korábban párizsi diák volt és IX. Gergely (1227–1241) ismételten megerősítették. Ez idő tájt az egész oktatómunka feletti ellenőrzés megbízottja a püspök volt, aki kancellárja révén érvényesítette hatalmát. Hatáskörébe tartozott a legfontosabb egyetemi cím, az oktatási jog (*licentia docendi*) adományozása. Az egyetem nemzetközi tekintélyének növekedése azonban szükségszerűen a helybeli püspök hatalmának háttérbe szorításához vezetett, akinek joghatósága 1213-tól kezdve formálissá vált. Hivatalosan ugyan még személyes megbízottja, a kancellár adományozta az egyetemi licenciátust, de csak a mesterek által választott bizottság javaslatára tehetette, amelynek visszautasítására nem volt joga. A magister címmel emlegetett mesterek függetlenedési törekvései, a püspök uralmától való szabadulási szándékaik szeren-

csésén találkoztak a Szentszék érdekeivel, amely a párizsi egyetem sorsát kezdte az egész kereszténység ügyének tekinteni. 1215-ben Robert de Courçon pápai legátus írásba foglalta az egyetem első statútumait, amely újabb lépést jelentett a teljes függetlenség elnyerése felé. IX. Gergely pápa pedig 1229-ben már határozottan fellépett a püspök ellen az egyetem érdekei mellett szólva, amikor is a püspökhöz írott levelében hangsúlyozta: „... Bár a tudós teológus, akár a párában ragyogó hajnalcsillag, a szentek fényével világítja be hazáját, s csitítja el a viszályokat, te nemcsak elhanyagoltad feladatodat, de, a hitelt érdemlő emberek tanúsága szerint, a tudomány patakja... éppen a te ármányos fondorlataid következtében lépett ki medréből s hagyta el Párizs városát, ahol az addig közmegebecsülésnek örvendett. S ahogy a patak medréből kiáradván, csermelyekre szakad és kiszárad, úgy apadt el, a doktorok szétszóródásával, a tudományok forrása is.”⁴ A pápa levelében az 1229-ben történetekre utalt, amikor a tanítás szabadságát védő diákok és magisterek ellen a püspök mellett a városi hatóságok és a királyság tisztviselői is felsorakoztak.

Mi volt az összetűzések oka? Olyan kérdés ez, amelyre a válasz a középkori egyetemek létrejöttének és társadalmi szerepének nem egy lényeges mozzanatát világítja meg. Az egyház mellett ugyanis a párizsi iskolázás fejlődésében a város polgárai és a királyság hatalmasai is érdekelték voltak. Az első egyetemek, a párizsit is beleértve, létrejöttüket végső soron a XI–XII. század mélyreható gazdasági, társadalmi és politikai változásainak köszönheték. Közülük is kiemelkedett jelentőségével a városiasodás, a kommunális mozgalom. A város és az egyetem egymásra utaltsága a korabeli gazdasági-művelődési viszonyok eredménye volt. Az egyetemi központokba egybesereglett szellemi munkások tömegének ellátását, ételmezését, elszállásolását csakis a nagy kézműves-kereskedő központok, a forgalmas utak kereszteződésénél kialakult, könnyen megközelíthető nagyvárosok biztosíthatták. Ugyanakkor a város polgárai számára a városban fennálló egyetem anyagi és szellemi nyereséget is jelentett: az ott megtelepedett diákok, tanárok fontos és jövedelmező üzletfelekké váltak, és biztosították a magasabb műveltségre pályázó polgárfiak tanulmányi előmenetelét. A város a gazdasági tényezőkön túl a

benne kifejlődő új művelődési igények, az új, szellemi magatartás révén vált igazán támogatójává, igénylőjévé az egyetemen folyó tudományos-oktató tevékenységnek. Mert – alapítja meg korunk történése – „amint a felemelkedő városok a polgári szabadság jelszavát szegzik szembe az egyházi és világi nagyurak gyámkodásával, egyetemmé növő iskoláikat is a feudalizmus kötöttségeitől való szabadulás, az anyagi és szellemi javak szabad forgalma, a kötetlen oktatás és tanulás vágya, a kollektív összefogás, a demokratikus szervezet jellemzik”.⁵

Szimbolikus jelentőségű, mivel az egyetem, a város és a központi hatalom érdekeinek összefonódását szemlélteti, az a tény, hogy Fülöp Ágost francia uralkodó (1180–1223), a fejlődési központosítás e korai képviselője, midőn elhatározta fővárosának új falakkal való megerősítését, az újonnan emelt erődítményekkel egyetlen egységbe foglaltatta a Szajna jobb partján fekvő polgárvárost, a királyi székhelyet és a bal parti iskolavárost, a Quartier Latint. Ugyanez a királyi akarat, miközben a város és az egyetem szövetségét kőfalakkal állandósította, 1200-ban írásba foglaltatta az egyetemi kiváltságok első királyi elismerését is. A központi hatalom megerősítéséért fáradozó uralkodó ezzel a tetteivel nemcsak a királysága díszének nevezett tanulmányi központot akarta védelmezni, hanem a központi hatalom, az államkormányzat számára nélkülözhetetlen tanult hivatalnok-szakember utánpótlás nevelését is ellenőrizni és biztosítani kívánta.

De hát akkor miért dülta fel mégis oly gyakran a város és az egyetem békéjét a diákok és polgárok viszálykodása? A magyarázat nyilvánvaló: az egyetem tekintélyét, jogait, kiváltságait és feladatait tekintve hamar kinőtte a városi, sőt az országos kereteket is. Miközben a pápák privilégiumokkal halmozták el az egyetemet és annak tagjait, ugyanazok a kiváltságok a városi önkormányzat, az autonómiájuk fölött féltő éberséggel örökődő polgárok érdekeibe ütköztek, és nemegyszer a királyi hivatalnokokban is nyugtalanságot keltettek. A világi hatalom képviselői arra törekedtek, hogy az egyetemi testület tagjait, anélkül hogy egyházi kiváltságaikat kétségbe vonnák, saját joghatóságuk elismerésére kényszerítsék. Az 1229-es összetűzések, mikor a magisterek és diákok tiltakozásképpen elhagyták a várost (ez volt a nagy exodus) és Orléansban telepedtek meg, gyökeres változásokat eredményeztek. A város

polgárai megriadtak, a tanárok és diákok eltávoztása gazdasági érdekeik elevenjébe vágott, de a király és a francia főpapság sem nézhette közömbösen a nagy hírű egyetem feloszlását. 1231-ben IX. Gergely pápa kiadta híres *Parens scientiarum* kezdetű bulláját, amely végérvényes döntést hozott a főhatóság kérdésében, a magisterek és hallgatók egyetemi közösségét, universitasát védelmébe vette és közvetlenül a Szentszék irányítása alá rendelte. Ezt ismerte el a király, XI. (Szent) Lajos (1226–1270) is, és 1231-ben megerősítve újra kiadta a Fülöp Ágost-féle kiváltságlevelet.

A pápai főhatóság elfogadásának és elismerésének igen fontos következményei voltak a középkori értelmiségi réteg további fejlődésére nézve. A helyi egyházi és világi hatalmaságok kénye-kedvétől való függetlenedés a korábbiakhoz viszonyítva összehasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetet teremtett az értelmiségiek számára a tanítás szabadságáért vívott harcban. A pápaság ugyanis általában nagyvonalúbban és több megértéssel kezelte a tudomány, a tanítás és ezáltal a középkori értelmiségi társadalom ügyét. Azonban a Szentszék hatalmának elismerése által az értelmiségi réteg tagjai – amint arra Le Goff felhívta a figyelmet –, lényegében a pápaság, az egyház hivatalnokaiává váltak.⁶ Erre kényszerítette őket a megélhetés hétköznapi, nagyon is világi gondja, lévén hogy a középkorban az értelmiségiek – ha nem is egyetlen, de legbiztosabb – jövedelmi forrásai az egyházi hivatalok, javadalmak voltak. Ahhoz, hogy az értelmiségi társadalom az egyház anyagi és szellemi alárendeltségéből szabadulhasson, a feudális társadalmi struktúrában bekövetkezett olyan alapvető változásokra volt szükség, melyek lehetővé tették a világi értelmiség kialakulását és önállósulását.

A pápai főhatóság elismerése, a királyi privilégiumok, melyek által az 1229 körül kialakult *universitas magistrorum et scholariorum* hivatalos elismerést nyert, lezárták az egyetem fejlődésének első szakaszát. A létrejött universitas azonban még nem volt egységes intézmény: több iskola magistereinek, valamint az őket hallgató diákoknak érdekvédelmi, céhszerű, a magisterek irányítása alatt működő szervezete volt. Elnevezése pedig még hosszú ideig a korábbi időszakból örökölt *studium generale* maradt. Ez a megnevezés már eddig is sok vitára adott és ad napjainkban is alkalmat a szakemberek körében. A vélemények nem is annyira a *studium* fogalma,

mint a *generale* jelző értelmezése fölött csapnak össze. Egyes historikusok a *generale-egyetemes*, általános jelleget az egyetemen tanított tananyagra vonatkoztatják, míg mások úgy vélekednek, hogy a jelző inkább a tanulás szabadságára, az egyetemnek mindenki előtt nyitott voltára utal. Valószínűbb azonban, és a történetírók többsége ezt az álláspontot képviseli, hogy a *generale* jelző a középkori egyetem két nagyon fontos jogát és sajátosságát jelzi: olyan felsőoktatási intézményt jelölt, amely a középkor két univerzális hatalma, a pápaság és a császárság jóváhagyásával megadhatta végzett hallgatóinak a kereszténység egész területére érvényes oktatási jogot (*licentia ubique docendi*).

Ami pedig a számunkra ismerősebben csengő *universitas* nevet illeti, az kezdetben nem magára az intézményre vonatkozott, hanem – a párizsi példa is ezt mutatja – a tanárok és diákok korporációjára, és csak a XIV. század végétől fogva kezdték az egyetem címzéseként használni a német nyelvterületeken.⁷

A XIII. század közepéig kialakult a párizsi egyetem szervezete is. 1255 táján megtörtént a tananyag egymást követő és egymásraépülő besorolása a négy ún. fakultás keretébe. A gyakran és helytelenül filozófiaiak is nevezett bölcsészeti karon a hét szabad művészet (*septem artes liberales*) gyűjtőnéven emlegetett alapismereteket tanították, és erre épült a másik három felsőbb tudomány: a teológia, orvos- és jogtudomány fakultása. Párizsi sajátosság volt a római jog tanításának részleges hiánya: III. Honorius pápa ugyanis 1219-ben a civiljogi tanulmányok korábban csak szerzetesekre vonatkozó tilalmát kiterjesztette a papság nagyobb részére, s jöllehet ezt a tilalmat nem követték újabbak és nem is alkalmazták mereven, a római jog később sem tett szert nagyobb jelentőségre az egyetemen. Párizsnak és egyetemének fényt és hírnevet a teológiai oktatás adott. Hitbeli kérdésekben a párizsi magisterek tekintélye vetekedett a zsinatokéval és magával a Szentszékkal is. Ami azonban az egyes fakultások látogatottságát illeti, a bölcsészekével egyikük sem versenyezhetett, hiszen az ottani tantárgyak a korabeli tudományos ismeretek enciklopédikus elsajátítását biztosították, és olyan felkészültséget nyújtottak, melynek birtokában a diákok a legkülönbözőbb értelmiségi munkakör betöltésére vállalkozhattak. Ez indokolja azt a jelentős szerepet, melyet a bölcsészeti fakultás

tanárai és diákjai a párizsi egyetem életében az egész középkor folyamán megőriztek. Ennek a karnak az élén állott a *rektor*, aki a XIV. századtól kezdve az egész egyetem legmagasabb tisztségviselőjévé lépett elő és akit a szabad művészeteket hallgató diákok négy natiójának képviselői választottak meg.

Az egyetemi natiók Párizsban 1222 körül tűntek fel, amikor az ott tanulók négy (francia, normann, pikárd és angol) natióba tömörültek.⁸ Ezekből az első három, nevük is mutatja, a Franciaország különböző tájairól, valamint az Ibériai- és Appennini-félszigetről jött diákokat fogta össze. A negyediket, az angolt, az 1400-as évektől mind gyakrabban emlegették német nemzet néven is, feltehetően amiatt, hogy a százéves háború nyomában megfogyatkozott a korábban névadó angliai diákok száma. Ide tartoztak az angliai és a német diákok mellett az észak- és kelet-európai hallgatók is. A diákokat natiókba általában nem etnikumuk, hanem származási helyük (ország vagy tájegység) alapján sorolták be. Ez magyarázza erdélyi diáknevek feltűnését a párizsi egyetem angol (illetve német), vagy a bolognai német nemzet névsoraiban.

A natiók élén a diákok közül választott *prokurátorok* álltak. Ők képviselték diáktársaikat az egyetemi hatóságok előtt, örködték a státútumok és az egyetemi határozatok tiszteletbentartása fölött, őrizték és vezették a natio jegyző- és anyakönyveit. A XIII. század folyamán fontos attribútumukká vált a rektor megválasztása, sőt idővel hatáskörükbe került az egyetemi gyűlések összehívása (tehették akár a rektor akarata ellenére is, ha az universitas érdekei úgy kívánták).

A különösen nagy létszámú natiók esetében létrejöttek a kisebb közösségek, a *provinciák*. 1331-ben Párizsban az angol nemzet három – felnémet, északnémet és angol – provinciára oszlott. Közülük az első fogadta be a Dél-Németország, Dánia, Svédország, Magyarország területéről és szlávok lakta területekről érkező fiatalokat. A provinciák élén szintén választott tisztségviselő, a *dékán* állott.

Jelentős szerep hárult tehát a fakultásokra és natiókra, de a munkás, tanulásban-tanításban töltött hétköznapiak a kollégiumok, burszák, a tanulóházak keretében folytak. Külön egyetemi épület ebben a korai szakaszban nem emelkedett Párizsban. Mestereik meghallgatására összegyűlhetnek a tanulni vágyók a székesegyházi iskolákban, a kolostorok épületei-

ben, a magisterek otthonaiban s általában minden nagyobb-számú hallgatóság befogadására alkalmas épületben. Az már az egyetemszervezés magasabb fokát jelentette, amikor 1276-ban megtiltották egyes tantárgyak *in locis privatis* előadását. Az előadások hivatalosan kijelölt színhelyei a burszák és különböző kollégiumok lettek. Hajnal István véleménye szerint e szervezeti formát a párizsi típusú egyetemek legjellemzőbb sajátosságának kell tekintenünk. Ezeknek a tanulóházaknak a kialakulását a szükség és a szegénység diktálta: az együtt-lakás csökkentette az élelem, a fűtés-világítás költségeit, ugyanakkor lehetővé tette a szövegek felolvasásán alapuló közös tanulást egy olyan korban, amikor a könyv drága – sőt a diákok többsége számára elérhetetlenül drága – volt.⁹ Kollégiumokat tarthattak fenn a különböző szerzetesrendek, a nemzetek, sőt a provinciák is, de ezek lehettek a szegénysorú diákok számára létrehozott alapítványok, vagy ellenkezőleg: tekintélyes, jól megalapozott, gazdag, kiváltságos kollégiumok, mint amilyen a Robert Sorbonne által 1250-ben alapított volt.

Míg Párizs egyetemének hírnevet a hittudományok művelése és a bölcsész (artes) kar nemzetközi tekintélye adott, a középkor másik legrégebbi egyeteme, a *bolognai*, a jogtudománynak, a római és kánonjogi stúdiumoknak köszönhetette hírnevét. A XI. század első felében Bologna volt a középkori jogtudomány megújulásának központja. Itt működtek a római jog első szakavatott középkori művelői, Irnerius és tanítványai, a glosszátorok, és itt végezte el nagy kánonjogi rendszerező munkáját Gratianus. Bologna és a jogtudomány ilyenszerű egymásratalálása nem véletlenszerű, hiszen a város a korabeli Európa egyik legvirágzóbb kereskedelmi és kézműves központja volt, ahol a római magánjog felelevenítése a fejlettebb magántulajdoni viszonyok szabályozását szolgálta. A városban már a XI. századot megelőzően működtek iskolák. Bennük a szabad művészetek körébe tartozó ismeretek mellett fontos helyet biztosítottak a jogoktatásnak. De alakultak különálló, ún. notarius iskolák is, ahol a hírneves bolognai jogászok szintén tanítottak, és feltehetően egy ilyen iskola körül indult meg az egyetem szerveződése.

Az a tény, hogy az egyetem magvát egy határozottan laikus érdekeket szolgáló iskola alkotta, a bolognai egyetemi oktatásnak világi jelleget adott. A város, a kommuna vezetői felismerték azokat az előnyöket, amelyeket a jogtanítás fejleszt-

tése ígért, hiszen politikai küzdelmeik során érdekeik védelmében jogi érveket is felvonultattak. Ezért is igyekeztek a tantestületet fennhatóságuk alatt tartani. A bolognai tanárok a város alkalmazottai voltak, s jöllehet később önálló, céhszerű szervezetet is létrehoztak – a Doktorok Kollégiumát – valójában a városi politika kiszolgálói és szószólói maradtak. E kötöttségtől csak hosszabb idő múltán tudták magukat többé-kevésbé függetleníteni.

Az egyetemi autonómia megszerzéséért sokat tettek a diákok, akik a XII–XIII. században már egész Európából jöttek ide tanulni. Érdekeik túlnőtték a városi politikát, és jogaiknak igyekeztek felsőbb támogatással érvényt szerezni. 1158-ban I. Barbarossa Frigyes császárhoz (1152–1190) fordultak védelemért, aki kérésükre kiadta a *Habita authentica* néven ismert kiváltságlevelét, amely – a jogtörténészek megállapítása szerint – „kiterjesztő értelmezése révén a középkori egyetemnek szinte alaptörvényévé” vált.¹⁰ Így lett a bolognai egyetem a hallgatók universitasa, amely a párizsi, magisterek vezette szervezettel szemben demokratikusabb forma volt.

A pápaság, az egyház közbeavatkozása azonban, akárcsak Párizs esetében, itt sem késlekedhetett sokáig. A XIII. század első évtizedeiben az egyetemet ugyan névlegesen a főesperes joghatósága alá rendelték, de ezt a hatáskörét gyakorlatilag csak 1278 után érvényesíthette, amikor a város pápai uralom alá került.

Bolognában sajátos módon egyidőben több egyetem alakult: kezdetben külön működött a jogászok, a bölcsészek és az orvosok universitasa és csak később egyesültek a rektorok vezetése alatt, akiket a két nagy nemzet, az Alpokontúliak (Ultramontani) és az Alpokoninneniek (Cismontani) 16 provinciájának diákjai választottak. A teológia viszont hosszú ideig a háttérbe szorult, és fakultása csak 1364-ben jött létre. Az egyetem a XIV. században élte virágkorát, és Európa-szerte mint „a tudományok tiszteletreméltó anyját” (*veneranda studiorum mater*) emlegették. Tekintélye túlélte virágkorát, és még hosszú időn át, egészen az újkor küszöbéig, minden tanulni vágyó számára az igazi dicsőséget a bolognai doktorátus jelentette.

A bolognai egyetem sem fejlődött azonban zökkenőmentesen. Békéjét gyakran dúlták fel a város és a diákok harcai, a belső pártharcok, a ghibelinek és guelfek küzdelmei. Ezek során a diákok és tanárok egy része gyakran kényszerült tá-

vozásra és telepedett meg más itáliai városokban. A kirajzások ideig-óráig visszavetették ugyan az egyetem fejlődését, de végső soron pozitív eredménnyel zárultak: új egyetemeket hívtak életre. Bolognai kirajzásból jött létre 1182-ben a *modenai* egyetem, így alakult meg 1204-ben *Vicenza* és 1215-ben *Arezzo* főiskolája, majd néhány évvel később, 1222-ben, a magával Bolognával is vetekedő nagy hírű *páduai* studium. Az utóbbi felvirágzása – miután a városi hatóságok a megfelelő kiváltságokkal ellátták – gyors volt, s jóllehet csak a XIV. században egészült ki négyfakultásos egyetemmé, a XIII. század végén már a hírneves tanulmányi központok közé tartozott. A szervezetében is bolognai mintát követő egyetemen vezető szerepet a jogi fakultás vitt, és a diákok nagyobb része is annak volt a hallgatója. Jellemző, hogy ezen a karon az ultramontan hallgatóknak 22, az itáliaiaknak 12 natioja működött, miközben a bölcsészeti fakultásra alig 7 natio alakítására elegendő diák iratkozott be.

Az egyetemalapítások eddig bemutatott első szakasza a XIII. század végén lezárult. Ebben az időben a tanárok a *licentia ubique docendi* birtokában bárhol elkezdheték tevékenységüket, ahol a tanítás számára megfelelő feltételeket találtak. Az így létrejött egyetemek rendszerint csak később jutottak alapítólevél birtokába, miközben létezésüket a szokásjog (*ex consuetudo*), a hagyomány szentesítette. A XIV. századdal kezdődően viszont az egyetemek létesítésének elengedhetetlen feltételévé vált az uralkodói alapítólevél, melyet a legtöbb esetben a pápa hagyott jóvá.

2. EGYETEMALAPÍTÁSOK A XIII. ÉS XIV. SZÁZADBAN

Az első fejedelmi alapítású egyetem, amely létét egy abszolutisztikus uralkodó hatalmi terveinek köszönhette, a *nápolyi* volt.¹¹ 1224-ben II. Frigyes császár (1212–1250) körlevélben tudatta alattvalóival alapítási szándékát. Ajándékokkal és kiváltságokkal igyekezett több korabeli jeles jogtudós támogatását megszerezni, és megtiltotta alattvalóinak, hogy tanulni vagy tanítani külföldre menjenek. Az egyetemalapítás az uralkodó nagyszabású politikai terveibe illeszkedett, és

célja a szicíliai királyság számára szükséges szakember hivatalnokok képzése volt. Sajnos, a kedvező körülmények közt létrejött egyetem fejlődését öt évvel később a pápai seregek bevonulása derékba törte. Igaz, a harcok megszűntével még maga II. Frigyes 1239-ban újjászervezte, és halála után is tovább működött előbb Salernóban, majd az Anjouk uralma alatt ismét Nápolyban, de nemzetközi tekintélyre nem emelkedett. A nápolyi államapparátus viszont az egyetemnek köszönhette azt, hogy mindvégig jó kormányzati szakemberek állottak szolgálatában.

Rómában, a középkori keresztény világ fővárosában, 1303 tavaszán VIII. Bonifác pápa alapított egyetemet, ahol római és kánonjogot tanítottak, azzal a céllal, hogy a világ minden égtája felől odaseregltő klerikusok tanulmányait elősegítse. Érdekes, hogy az egyetem nem emelkedett a hírneves főiskolák sorába (talán a pápai hatalom túlságos közelsége nyomasztotta a szellemi tevékenység szabad kibontakozását), és 1514-ben X. Leó pápa kénytelen volt beismerni, hogy egyetemének bizony több tanára van, mint hallgatója.¹²

Az egyetemalapítási mozgalom a XIV. század második évtizedével kezdve Európa-szerte fellendült, amit sokan az 1317-es viennei zsinat nyomán kibontakozott egyházi reformmozgalommal hoznak összefüggésbe.¹³ Folytatódott az itáliai egyetemalapítások sora: *Perugia*, miután már a XIII. század utolsó harmadában tervezte egyetem létrehozását, 1308-ban birtokába jutott az akkor már nélkülözhetetlen pápai jóváhagyásnak, és gyors virágzásnak indult főiskolájának négy fakultásán 1431-ben már 35 tanár tanított. *Sienában* 1321-ben, a Bolognából elvándorolt diákok alapítottak egyetemet, *Veronában* 1339-ben, *Pisában* 1343-ban, *Firenzében* pedig 1348-ban jött létre főiskola. Ezek különösebb hírnévre nem emelkedtek, és ha időnként mégis felkeresték tanulni vágyó külföldiek, többnyire egy-egy kimagasló tanáregyéniség tevékenysége vonzotta oda őket. Hogy az egyetem látogatottságát mennyire befolyásolta egy ilyen hírneves tudós tanár jelenléte, jól mutatja a *ferrarai* egyetem története. Ebben a városban a XIII. században már működött a Domonkos-rend főiskolája, de csak 1391-ben sikerült pápai jóváhagyással megnyitni az egyetemet, amely szinte teljesen az ismeretlenség homályában fejlődött a neves humanista filológus, retorikaprofesszor, Gua-

rino da Verona tevékenységének idejéig. Guarino – neve ismerősen cseng, hiszen a magyar humanizmus európai híró költője, Janus Pannonius is tanítványa volt – 1442-ben tartotta meg egyetemi beköszöntő beszédét, és működése alatt az egyetem virágkorát élte. A humanista kortársak egybehangzó vallomásai szerint egyike volt kora kiemelkedő pedagógusainak, aki tanulmánygyűjtő százait gyűjtötte maga köré, amint arról Janus Pannonius költeménye is tanúskodik:

„Mert, hogy meghallgasson téged, a föld valamennyi
sarkáról jön a nép; már nemcsak Itália bámul,
Hozzád jő átszelve a tengert érted, a dalmát,
hozzád Kréta, Rhodos, meg Cyprus messzi lakója:...
Otthoni mestereik lekicsinylik a francia ifjak,
nem hederít a kedélyes nyelvű Bécsre a német,
árad Gibraltár mellől a spanyol fiatalság,
itt van a zord Észak lengyelje s a messzi világok
koborlója, az angol. És magam is...”¹⁴

E panegyricus túlzásoktól nem mentes, de tény, hogy első-sorban ennek a nagy tudós-nevelőnek köszönhetőe Ferrara azt, hogy egyetemét 1474 körül a leglátogatottabbak között emlegették Itáliában, és négy fakultásán már 51 tanár vezetésével folyt az oktatómunka. De lett légyen bármilyen nagy is a Guarinóval ékeskedő egyetem hírneve, a régi, tekintélyes bolognai és páduai főiskolákéval nem vetekedhetett. Hogy miért? A válasz abban a szemléletbeli átalakulásban rejlik, amelynek következtében a tanulás a XIV. századtól kezdve mindenekelőtt a megélhetés, a társadalmi felemelkedés eszközüvé, ún. Brotstudiummá vált¹⁵, miközben a tudományok művelése a háttérbe szorult. Ez a társadalmi igényekkel számoló szemléletbeli átalakulás magyarázza azt, hogy „sok hallgató, különösen az Alpokon túliak, néhány szemeszteren át a ferrarai egyetemre járt, Guarino kurzusaira, de végtére szívesebben tette föl tanulmányaira a doktorátus babérkoszorúját ősbib és éppen ezért jobban csengő nevű egyetemeken, különösen a bolognain és a padovain”.¹⁶ Ez a szemlélet a nagyszámú itáliai egyetem közül többnek a hanyatlását idézte elő. Európa más vidékein viszont, ahol mind az ideig egyetem nem alakult, az említett szemléletbeli átalakulás serkentőleg hatott, s az első közép- és kelet-európai főiskolák létrejöttét eredményezte.

3. KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA EGYETEMEI

A XIV. század közepétől tehát, miközben az itáliai és nyugat-európai nagy egyetemalapítási mozgalmak kora lezárult, a kezdeményezés a megerősödő közép-európai királyságok és néhány esetben a városok kezébe került. Európa középső tájain és elsősorban a Német-Római Birodalom területén alapított új egyetemek feladatai hangsúlyozottan gyakorlatiak voltak: a fejedelmek, egyháznagyok és városok birodalmuk, országuk, városuk fényét, hírnevét szándékoztak növelni, szakembereket akartak nevelni gazdasági-politikai célkitűzéseik valóráváltásához.

Az első közép-európai egyetem a *prágai* volt, és azt a szerepet töltötte be a közép- és kelet-európai felsőoktatás történetében, melyet egykor a párizsi és a bolognai egyetem Nyugat- és Dél-Európában: mintául szolgált az utóbb alapított egyetemek számára.¹⁷ IV. Luxemburgi Károly német-római császár (1347–1378), a csehek tudománykedvelő királya, aki Párizsban tanult és udvarában a humanizmus olyan korai képviselőjét is vendégül látta, mint Petrarca, 1346-ban határozta el egyetem felállítását Csehország fővárosában. Amint az 1347. január 26-án kibocsátott pápai alapítólevélből kitűnik, az uralkodó korábbi folyamodványában – figyeljük csak jól meg – a következő érveket sorolta fel kérése alátámasztására: országában és a szomszédos területeken nincs egyetem, Prágában ugyanakkor már működik egy *studium generale* a domonkosok kolostorában, a város szellemi központja a környező tartományoknak, és a külföldi utasok gyakran felkeresik. Valóban, a Nyugatot Kelettel és Északot Déllel összekötő európai kereskedelmi utak találkozásánál fekvő Prága a XIV. században mintegy 30 000 lakójával, virágzó kézműiparával, kereskedelmével egyike volt a kontinens nagyvárosainak. Jól szervezett káptalani és szerzetesi iskolák működtek a székvárosban, melyek közül a Domonkos-rend főiskolája később be is olvadt az új egyetem teológiai karába. De – és a prágai jogoktatás szempontjából fontos tényező ez is – Henricus Italicus királyi jegyző vezetésével a szervezett notarius-képzés szintén megindult e korban Prágában.

A cseh királyvárosban tehát minden feltétel adva volt, a pápai jóváhagyást is sikerült megszerezni, s így elkezdődött

az egyetem megszervezése. Az uralkodó 1348. január 14-én kiadott alapítólevelében az új egyetem tagjainak megadta mindazokat a kiváltságokat, amelyeknek a párizsi és a bolognai magisterek és tanítványaik birtokában voltak, biztosította két kollégium fenntartását és 23 magister javadalmazását, könyvtárat létesített, és az új egyetem élére kedvelt híve Pardubicei Arnošt prágai érsek személyében kancellárt állított, aki az intézmény belső rendjét szabályozó statútumokat összeállította. A párizsi mintára itt is létrejöttek a natiók: a lengyel, a bajor, a szász és a cseh nemzet. Az utóbbi a csehek kívül a Magyarország területéről érkező fiatalokat is nemzetiségre való tekintet nélkül befogadta. De mivel az egyetemi natiók egyenlő jogokkal rendelkeztek és vették részt az egyetem kormányzásában, óhatatlanul felmerültek az ellentétek a cseh diákok háttérbeszorulása és a különböző német területekről származó hallgatók túlsúlya miatt.

A fakultásokat is párizsi mintára szervezték meg, azzal a különbséggel, hogy – az uralkodó szándékainak megfelelően – a jogoktatás általában, és benne a római jog tanítása, fontos szerepet kapott, ami az egyetemnek a párizsiénál világiasabb jelleget adott. 1372-ben különben a kánonjogi hallgatók külön is váltak és bolognai mintára szerveződtek.

Gyors volt a virágzása és gyors a hanyatlása ennek az egyetemnek. A XIV. század végén az egyik leglátogatottabb európai főiskola. Egyes számítások szerint 1399–1409 között 3800–4200 hallgató tanult itt, azaz évente 1000–1200 diák.¹⁸ A kortárs krónikás pedig feljegyezte, hogy „jövének ide tanulni vágyók idegen tájakról, Angliából, Franciaországból, Lombardiából, Magyarországról, Lengyelországból és a környező tartományokból, nemes és fejedelmi sarjak, egyháznagyok a világ minden tájékáról”.¹⁹ Közép- és Kelet-Európa szellemi centruma volt a prágai egyetem: itt éleződött ki utoljára a realizmus-nominalizmus vita, gyorsan fogadták be az angol Wicklif tanításait, majd Husz János felléptével megindult a huszita mozgalom, amely az egész akkori keresztény világ figyelmét magára vonta. Husz tevékenysége, miközben az egyetem történetének legfényesebb szakaszát fémjelezte, egyben a hanyatlás árnyait is előrevetette. Kieleződött a cseh és az idegen, elsősorban a német diákok ellentéte, akiknek az egyetemi natiók említett szervezete következtében lényegesen nagyobb beleszólásuk volt az egyetem ügyeibe, mint a hazai

származású magistereknek és diákoknak. Ezt az állapotot kísérelte meg felszámolni IV. Vencel király (1378–1419), aki 1409-ben az ún. Kutná Hora-i dekrétumban a husziták nyomására elrendelte a jövőre nézve, hogy a cseh nemzet tagjai három, az idegenek pedig csak egy szavazatra jogosuljanak az egyetem rektorának választásakor, és ennek megfelelően az egyetem vezetését is a cseh származású tanárok és diákok kezébe helyezte. A német magisterek és hallgatóik erre a középkori egyetemi testületek már ismert fegyverével válaszoltak, elhagyták Prágát, többen közülük *Lipcsében* telepedtek meg és egy új egyetemet hoztak létre.

A huszita mozgalom hamarosan túlcsapott az egyetem falain, s az egyetemi disputációk helyét felváltotta a katolikus egyház, az egész feudális társadalom elleni nyílt küzdelem. A huszita háború kitörése, majd a huszita forradalmi mozgalom bukása a központjának tartott prágai egyetem sorsát is megpecsételte: 1419 után gyors hanyatlásnak indult. Jelentősége azonban a kelet-európai népek történetében vitathatatlan. A huszita eszmék, a husziták szociális és művelődési programjának gyors elterjedését éppen azoknak a klerikusoknak tulajdoníthatjuk, akik a prágai egyetemen tanultak, Husz tanítványai voltak és híveivé szegődtek.

A prágai egyetemet rövidesen követte a *krakkói* és a *bécsi*, valamint a rövid életű *pécsi* és *óbudai* egyetemek megalapítása. Létrejöttüket ugyanazok a tényezők siettették és segítették elő, amelyekkel a prágai egyetem esetében már megismerkedtünk. De van még egy megfontolás, aminek alapján jogos ezeknek az egyetemeknek a megalapítását párhuzamba állítani. Az utóbbi évek kutatásai megállapították, hogy a pápai kúria a XIV. század második felében a korábbi egyetemalapításokból leszűrt tapasztalatok birtokában egységes eljárás alapján adta meg az új egyetemi privilégiumokat.²⁰ Mi volt az egységes *modus procedendi* lényege? A kezdeményezés a helyi hatalmasságoktól indult, akik az alapítást megelőzően kezdtek tárgyalásokat a pápai kúriával. Ezt követően terjesztették a pápa elé írásban is kérésüket (*supplicatio*), rendszerint emlékirat kíséretében, amelyben részletesen kifejtették az alapítandó egyetem szükséges voltát, és érveket sorakoztattak fel azt bizonyítandó, hogy az alapításnak megvan a kedvező előfeltételei. Ezek birtokában adott a pápa megbízást a kúria valamelyik tagjának, hogy vizsgálja meg

az emlékiratban felterjesztett tények hitelességét, s minekutána ez megtörtént és a kérés kedvező véleményezést kapott, születt meg a pápai jóváhagyás. Lényeges, hogy az új egyetem a pápai kiváltságlevelet csak akkor nyerte el, ha az alapító előzetesen a helyi egyházi hatóságok és az egyetem helyéül kiszemelt város polgárainak beleegyezését megszerezte és kiadta saját alapítólevelét, amelyben anyagi és jogi biztosítékot nyújtott arra, hogy az új főiskola működése zökkenőmentes lesz.

A pápaság valóban nagy körültekintésről tett tanúbizonyosságot, amikor az új egyetem helyéül kiszemelt város és tartomány társadalmi-gazdasági fejlettségét szemmel tartotta, és megkövetelte, hogy az illető város kedvező fekvésű legyen és a polgárok se tanúsítsanak ellenállást az új intézmény létesítésével szemben. De a tények azt mutatják, hogy ennek ellenére sem kísérte mindig siker a XIV–XV. századi egyetemalapításokat. Mi volt ennek az oka? Úgy hiszem, kérdésünkre választ az egyetemek látogatottságának alaposabb ismerete adhat. Mert Közép- és Kelet-Európában, ahol a feudális társadalmak értelmiségi szükséglete általában kisebb volt, mint Franciaországban vagy az itáliai városokban, azok a főiskolák, amelyeket csak a helyi szükségletekre hivatkozva és alapozva hoztak létre, kivétel nélkül rövid életűek voltak. Ha nem tudták a külföldi diákok és tudósok érdeklődését felkelteni, elsekélyesedtek és többnyire meg is szűntek.

Lengyelországban a központi hatalom Lokietek Ulászló (1320–1333) uralkodása idején megerősödött, s utóda, Nagy Kázmér (1333–1370) már erős, virágzó feudális államot kormányzott. Az állami egység fenntartását és erősítését fontos politikai feladatnak tekintette, és megvalósítására szakképzett jogászok, diplomaták, kormányzati szakértők seregét vonultatta fel. Közvetlen környezetéhez tartozott a Bolognában tanult Jaroslaw Bogoria Skotnicki gnieznói érsek, Jan Strzelecki krakkói kancellár és vicekancelláriusa, a történetíró Janko de Szaznkow, akik később az egyetemalapítás gondolatának lelkes támogatói, majd kivitelezői is voltak.²¹ A terv megvalósításához lengyel részről 1351-ben hozzákezdtek, de csak 1362 végén – 1363 elején indult lengyel küldöttség Rómába, hogy a pápai jóváhagyást kieszközölje. Ettől kezdve az egyetem alapítása körüli eljárás már az ismertetett séma szerint zajlott. V. Orbán pápa (1362–1370), az egykori bencés tudós szerzetes, aki egyidőben a montpellier-i és avignoni egye-

temen tanított s az egyetemi oktatás lelkes pártfogója volt (több egyetemnek adott új kiváltságlevelet és saját költségén mintegy 1000 klerikus tanulmányait segítette), nem zárkózott el a lengyel uralkodó kérése elől. Levelet intézett a gnieznoi érsekhez, és megbízta, hogy tájékozódjon az egyetemalapítás lehetőségei felől, a király és a város szándékairól. Párhuzamosan az uralkodót is felszólította, hogy terjessze be alapítólevelét és ismertesse azokat a privilégiumokat, melyeket az egyetemi testületnek kíván biztosítani. 1364. március 28-án Nagy Kázmér ki is adta az alapítólevelet, amely – miként azt a szövegelemzések kimutatták – I. Frigyes bolognai, II. Frigyes és Anjou Károly nápolyi, valamint IV. Luxemburgi Károly prágai kiváltságleveleinek ismeretében készült.

Részletesen szól az egyetem fakultásairól és a tanárok javadalmazásáról. Három kánonjogi, öt római jogi, két orvos és egy bölcsész magister ellátásának terheit vállalta az uralkodó, s arra évi 340 ezüstmárkát irányzott elő. A külföldi diákok számára pedig – jó taktikai érzékre, széles látókörre vall ez az intézkedés – külön kiváltságokat is biztosított. Körülírta a rektor hatáskörét, de leszögezte, hogy súlyosabb fegyelmi ügyekben az uralkodót illeti az ítélelhozatal joga. Szándéka az volt, hogy egyeteme élére kedvelt hívét, a krakkói kancellárt állítsa, akinek hatáskörébe utalta volna az egyetemi címek adományozásának jogát is. Feltűnő, hogy az alapítólevélben nincs szó a középkor legtekintélyesebb fakultásáról, a teológiáról, jóllehet az előzetes tárgyalások folyamán Rómában a lengyel küldöttek hangsúlyozták, hogy uralkodójuk teljes, négyfakultásos egyetem megalapítását tervezi. Az 1364. szeptember 1-én kiadott pápai alapítólevél ennek ellenére a leghatározottabban megtiltotta a hittudományi kar felállítását. Mi magyarázza ezt a tilalmat? Sokféleképpen kísérelték meg értelmezni. A legutóbbi kutatások a király és a krakkói püspök viszályára vezetik vissza, és kiegészítik más lehetőséggel is; a pápaság ugyanis óvakodott attól, hogy a kereszténység peremvidékén fekvő királyság területén (amelynek uralkodója meglehetősen toleráns magatartást tanúsított az ortodoxok, zsidók és az ún. hitetlenek irányában) teológiai kart állítson, mert attól tartott, hogy dogmatikai tisztasága fölött nem tud majd kellőképpen őrködni.²² A király és a püspök ellentéte, valamint az alapítólevelet fogalmazó Jan Suchywilk kánonjogi doktor, krakkói kancellár személyes ambíciója pedig

azt magyarázza meg, hogy a kancellári cím, amelyet rendszerint valamelyik egyházi méltóság (prépost, püspök, érsek) viselt, Krakkóban, a királyi szándék alapján, miért kerülhetett volna egy királyi tisztviselő kezébe. A pápa Suchywilk tervét megghiúsította, amikor határozottan leszögezte, hogy e méltóság mindenkori birtokosa a krakkói püspök legyen. Sajátos az is, hogy miközben a közép-európai egyetemek rendszerint a párizsi modellt követték és a tanárok univerzitásai voltak, Krakkóban bolognai mintára a diákok studiuma jött létre, a jogtudomány pedig – a fakultás tanárainak száma is mutatja – központi helyre került. A hallgatók viszont nem szerveződtek natiók keretében, amit viszont nem egy történész egy modernebb egyetemszervezési koncepciónak tulajdonít.²³

A krakkói *studium generale* megnyitása a királyával ellenségeskedő krakkói püspök miatt 1366. december 1-ig húzódott el. Az elkövetkező évekből már több adat szól a bölcsészeti és orvosi fakultás működéséről, s feltehető, hogy a jogoktatás megkezdésével sem késlekedtek. Sajnos, Nagy Kázmér király 1370-ben bekövetkezett halála törést idézett elő a fiatal studium életében. Utóda, I. (Magyar) Lajos (1370–1382), a lovagkirály nem tekintette szívügyének az egyetem sorsát, amely ugyan még néhány évet eltengődött, de 1373-tól kezdve már egyetlen adat sem beszél működéséről. Változást a század utolsó évei hoztak. Hedvig királyné és II. (Jagelló) Ulászló (1386–1434) felkarolták, támogatták az egyetem ügyét, és 1397-ben IX. Bonifác pápánál (1389–1404) elérték a teológia oktatására vonatkozó pápai tilalom feloldását is. 1400. július 20-án a királyi kancelláriában már fogalmazhatták az új, a Nagy Kázméréhez viszonyítva bővebb, módosított alapítólevelet. Ekkor kapott az egyetem külön épületet, és az uralkodói pár megalapította az első kollégiumot is. Július 26-án kihirdették az új kiváltságlevelet, és Peter Wysz krakkói püspök, az egyetem kancellárja megtartotta első, ünnepélyes kánonjogi előadását.

Az egyetem fejlődése ezt követően gyors és törésmentes volt. Élvezte a Jagelló uralkodó kegyeit, aki szíven viselte sorsát. A korábban alapított Jagelló Kollégiumhoz, amelyben a magisterek előadásait tartották és amely szűknek bizonyult, 1417-ben még két szomszédos épületet vásároltatott, s így alakult ki az egyetemi épület végső formája. De soká nem késlekedtek a kegyes alapítványok sem, létrejöttek a tanuló-

házak (az első burszát 1409-ben Jan Isner teológiai professzor alapította a litván és rutén szegény diákok számára), a század közepe táján pedig már mintegy 25 javadalom állott a tanárok rendelkezésére.

A bölcsészeti fakultás Krakkóban is a legfontosabb és a leglátogatottabb volt. Az orvosi kar ezzel szemben csak a század végén fejlődött ki, eleve szerényebb keretek között, a páduai származású Joannes de Saccis orvosdoktor szervező munkája nyomán. A jogi karon ekkor még – Nagy Kázmér eredeti szándékaitól eltérően – csak kánonjogi előadásokat tartottak, de magas szinten, és tanárai az uralkodó hűséges tanácsadói, diplomatái voltak. Az oktatás szellemét a hittudományi kar magisterei határozták meg. A nominalizmus-realizmus vitában Krakkó inkább a realista Duns Scotus (1266–1308) tanításai felé hajlott, korán a ferences obszervancia hatása alá került, és a rend reformtörekvései következtében szabadabb, a tudományos tevékenység kibontakozásának kedvezőbb légkört teremtett. Igaz, hogy az egyetem tanárai a huszitizmus eszméit igyekeztek az egyetemtől távol tartani, a zsinatokon ellenük léptek fel, de magatartásukat politikai tényezők indokolták. A humanizmusnak viszont Krakkó már az egyik jelentős kelet-európai központja lett.²⁴ Sok külföldi tudós fordult meg itt, a kor legjelentősebb geográfusai, asztronómusai, asztrológusai, természettudósai találkoztak Krakkóban, és jelenlétük a természettudományos kutatás olyan központjává avatta a várost, ahol a XVI. század első felében megfogalmazódhatott a kopernikuszi életmű.

Ezt a fejlődést tükrözi a hallgatók számának alakulása. Míg a XV. század első felében évente átlag 80–85 új hallgató iratkozott be, számuk a következő negyedszázadban 300-ra emelkedett, az 1500-as évekre elérte az évi 500-as átlagot. A XV. században így összesen 17 876 diák tanult Krakkóban, akiknek mintegy 50%-a – nagyon fontos ez – külföldről érkezett.²⁵ Az egyetem a XV–XVI. század fordulóján élte virágkorát, szellemét az új humanista világkép és gondolkodás uralta. 1535 körül azonban hanyatlani kezdett, és ez a skolasztika újbóli felülkerekedésével járt együtt.

Közép-Európa harmadik egyeteme a *bécsi* volt. A Habsburgok közül való IV. Rudolf herceg (1358–1365) nagyralátó

terveinek megfelelően impozáns egyetemi központ létrehozását, egész egyetemi város felépítését tervezte székhelye szomszédságában, a várkápolna prépostjának irányítása alatt.²⁸ Amikor az egyetem megalapítását elhatározta, annak első lépéseként (melyet a már vázolt eljárás követett) 1364-ben Albertus de Saxoniát (más néven Albert von Ritmesdorf) laai plébánost küldte V. Orbán pápához a tárgyalások megkezdésére. Albertus de Saxonia, akit az uralkodó 1363-ban hívott haza, 1351 és 1362 között a párizsi bölcsészkar volt magistere, teológiai doktorátust szerzett és kora ismert tudósai közé tartozott (filozófiai munkái a nominalisták követőjeként mutatják be, felfogásához kapcsolódott természettudományos, matematikai érdeklődése).²⁷ Ő lett az egyetem szervezésének irányítója, s így érthető, hogy miért választották Bécsben a párizsi szervezetet mintául.

IV. Rudolf, valamint testvérei, Albert és Lipót 1365. március 12-én adták ki az egyetem alapítólevelét.²⁸ Az alapító okiratban az uralkodó kifejezetten és hangsúlyozottan utal a teológiai fakultás felállítására, jóllehet feltételezik, hogy a pápa erre vonatkozó tilalmát, a krakkói precedensre hivatkozva, szóban már a tárgyalások folyamán kinyilvánította. IV. Rudolf azonban nem akart belenyugodni a csonka egyetem gondolatába, mert tudatában volt annak, hogy, a teológiai kar hiánya az új főiskola rangját, tekintélyét csorbítja. A pápa azonban hajthatatlan maradt, s az alapítást ünnepélyesen megerősítő (1365. június 18-án kelt) pápai bulla a tilalmat fenntartotta.

Az egyetem Albertus de Saxonia rektorsága alatt kezdte meg működését. Jóllehet az uralkodó a bécsi vár Szent Istvánról elnevezett káptalanének javadalmait az egyetemhez csatolta s így a tanárok fizetését biztosította, halála után az egyetem megszűnt. III. Albert herceg (1365–1395) alapította újjá 1384-ben, szerényebb keretek között, de kiegészítve a teológiai fakultással. 1385-ben már összeállították az egyetem új statútumát is, amelyet azután követhetett az egyes fakultások és natiók megszervezése. A négy fakultás közül, akárcsak Krakkóban, itt is a bölcsészeké volt a vezető. Szellemét, s általában az egész egyetemét, a skolasztika határozta meg, de azon belül – feltehetően éppen Albertus de Saxonia hatá-

sára – a nominalista ellenzék uralkodott, amely a természet-tudományos érdeklődés kibontakozását segítette elő. A konstanzi zsinatot (1417) követő években viszont több támadás érte a fakultást, az öncélú disputációk, általában a tanítás módszerei miatt. 1422-ben pedig már a kar egyik tanára, Christian von Traunstein fakadt ki nyilvánosan a disputációk ellen, amelyek szerinte a tudomány és az élet szempontjából egyaránt haszontalan, gyümölcstelen képzelgések és sziporkázások, a tudomány béklyóbaveréséhez és megsemmisüléséhez vezetnek.²⁹ Bár őt kijelentései visszavonására kényszerítették, a tanítási módszerek körül a vita tovább hullámzott, és a humanizmus hatására végül is a reform kérdése előtérbe került. Ekkor a tananyagban már szerepeltek az ókori klasszikusok, de előadók még – igen jellemző módon – a kor nagy természettudósai voltak: így 1454–1460 között Georgius Peurbach (a híres matematikus és asztrológus) Juvenalis, Horatius műveiből, tanítványa, Johannes Regiomontanus (más néven Johan Müller von Königsberg) pedig Vergilius *Aeneis*-éből tartott előadásokat.

IV. Rudolf idejében a jogi karon csak a kánonjogot tanították. A fakultás hatása mégis jelentős, hiszen az egyetemet végzett közép- és kelet-európai jogtudó értelmiség nagyobb része itt szerezte meg képesítését. A római jog oktatása már a humanizmus jegyében folyt, amikor I. Miksa császár (1493–1519) megnyerte (1493-ban) e fakultás tanárául a nálunk is ismert olasz humanistát, Hieronimus Balbit. Az orvosi fakultás története az egyetem újjáalapításával kezdődött, s első felvirágoztatása az egykori bolognai és páduai tanár, az orvosdoktor Galeazzo de S. Sofia nevéhez kapcsolódik, aki a XV. század első két évtizedében tanított Bécsben. Fő feladat az orvosi gyakorlat elsajátítása volt, s ez határozta meg az oktatás egész menetét. Bécs viszont az első Itálián kívüli egyetem, ahol boncolást is végeztek (Galeazzo először 1404-ben, és 1433-tól rendszeresebben).³⁰

A bécsi diákokat még 1366-ban prágai mintára négy natióba sorolták be. Az Albert-féle 1384. évi új adománylevelével ezt a rendszert fenntartotta, de az egyes nemzetekhez való tartozás tekintetében módosításokat hozott. Ettől kezdve a magyar natióba sorolták, amint ezt az alapítólevelél mondja

„*omnes Ungaros, Bohemos, Polonos Moravos, Slavos cum omnibus sibi annexis in ydiomatibus Grecos quoque*”, vagyis a magyarországi hallgatókon kívül lényegében az összes közép- és kelet-európai népek fiait.³¹ Általában nagy hangsúlyt fektettek a hallgatók felügyeletére. A diákok a könnyebben ellenőrizhető tanulókörökben laktak, melyek élén a dékán által kijelölt és a rektortól tisztségében megerősített, rendszerint egyetemi fokozatú *conventor* állott. A XV. században már számos tanulókör működéséről tudunk. Ilyen volt a *Lammburse (Bursa Agni)*, melyet a Collegium Ducale mellett bécsi polgárok alapítottak 1408-ban, tíz osztrák diák számára. A *Rosenburse (Bursa Rosae* vagy *Bursa Coeli)* egyike volt a gazdagon ellátottnak, fenntartásához az osztrák herceg is hozzájárult. 1420-ban egy boroszlói főpap alapította a sziléziaiak számára a *Bursa Silesiorumot*, amely később szegény diákok tanulókörként (*coderia*) működött. Ezeket követték a jogászok tanulóköré, a *Bursa Liliorum*, a 40 szegény diákot befogadó *Coderia Goldberg* és a *Bursa Gentium*. Az egyetem 1421-ben rendeletet adott ki, melynek értelmében egyetemi kiváltságokat csak azok a diákok élvezhettek, akik valamelyik kollégiumnak, bursának vagy kodériának tagjai voltak, illetve a rektorok által erre kijelölt fogadókban vettek szállást. Ennek ellenére előfordultak fegyvelemsértések, tudunk például a polgárok és diákok összetűzéseire; de ezek soha nem öltöttek az egyetem létét fenyegető méretet.

V. Albert uralkodása idején (1397–1439) élte az egyetem fénykorát, és V. László alatt (1440–1457) már mintegy 7000 diák tanult ott évente. A század második felében gyakoribbá váló pártharcok sok kárt okoztak ugyan, de az egyetemnek sikerült átvészelnie a fegyveres összetűzéseket és a gyakran pusztító pestisjárványokat is. A diákok száma ugyan egy-egy vészterhes esztendőben (így például 1461–62, 1481–83-ban) nagyon lecsökkent, de általában rövid idő múltán ismét megteltek az egyetem padjai.³²

A magyar királyság területén a középkor folyamán életképes egyetem nem alakult. Mégis szólnunk kell azokról az egyetemalapítási kísérletekről, illetve rövid életű létesítményekről,³³ amelyek kedvező körülmények között az erdélyi hallgatókat is befogadhatták volna, illetve jelezték az egye-

temet végzett értelmiségiek iránt mutatkozó növekvő szükségletet.

Az első egyetem *Pécsett* működött. Feltehetően a magyar uralkodó is a krakkói egyetem alapításából ismert eljáráshoz hasonló úton kapta meg V. Orbán pápa jóváhagyását.³⁴ A pápai alapítólevelet 1367. szeptember 1-én bocsátották ki; benne a pápa – Krakkóhoz és Bécshez hasonlóan – fenntartotta a teológiai kar alapítására vonatkozó tilalmat. Az egyetem kancellárja a pécsi püspök lett, aki élhetett az egyetemi címek adományozásának jogával is. Az így létrejött egyetem életére vonatkozóan kevés az érdemleges információ. Egyetlen biztosan ismert tanára a bolognai származású kánonjogi doktor, Galvano Bettini volt. 1370–1372 között működött Pécsett, és jóllehet kora általános szokásaihoz mérten rendkívül magas tiszteletdíjat (évi 300 ezüstmárkát, egy falu 70 aranyforintnyi tizedét és egy pécsi házat) kapott szolgálataiért, hamarosan visszatért Itáliába.³⁵ Az ő szereplése is azt mutatja, hogy a jogoktatás a központi helyen állott az intézmény fennállásának rövid ideje alatt. Sajnos, ez az egyetem nem sokkal élte túl alapítói halálát, s jóllehet egy 1400-ban kelt oklevél még említi diákjait, valójában már a XIV. század utolsó évtizedében megszűnt.

Mi idézte elő az egyetem gyors bukását? Mindenekelőtt az erőskezű központosító politikát folytató Nagy Lajos királynak (1342–1382) az egyetem iránt tanúsított megmagyarázhatatlan közönye. Hiszen végső soron a pécsi egyetem a központosító politikát híven szolgáló szakképzett hivatalnokok számát növelhette volna. Az egyetem alapítását is a királyi udvar, pontosabban a diplomáciai tevékenységet koordináló királyi kápolna, a titkos kancellária tisztviselői kezdeményezték, akik a leginkább érezték a tanult emberek hiányát. Ezzel kapcsolatban elsősorban Koppenbachi Vilmos pécsi püspök (1360–1374), kápolnaispán szerepe vár tisztázásra. Érdekes módon a püspöki székben és az egyetem élén utóda, Alsáni Bálint (1374–1408) pályája is a királyi kápolnából ívelt felfelé.³⁶ Az egyetem tehát elsősorban eme központi kormány szerv utánpótlási szükségleteit elégíthette volna ki, és ezért elképzelhető, hogy hanyatlását is a kápolna szerepének elsorvadása siettette vagy éppenséggel ez idézte elő.³⁷ Meggondolkoztató az is, hogy az egyetem megalapítása előtti időben éppen a pécsi és a vele

szomszédos zágrábi egyházmegye területéről ment a legtöbb diák külföldre tanulni³⁸, ami jelzi ennek az Itáliához legközelebb fekvő országrésznek az országos átlagon felüli művelődési igényeit. Az is igaz viszont, hogy ilyen regionális szükségletből életképes egyetem nem születhetett. A külföldi diákok pedig – úgy látszik – elkerülték a tiszavirág-életű pécsi egyetemet.

Lényegében hasonló sorsra jutott Zsigmond király (1387–1437) *óbudai* egyeteme is, amelynek kiváltságait IX. Bonifác pápa 1389-ban hagyta jóvá, és kancellárjának az óbudai prépostot nevezte ki. A zsenge létesítmény a századforduló párt-harcaiban nem tudott kifejlődni, és emiatt kért az uralkodó 1410-ben újabb pápai kiváltságlevelet egyeteme számára. Az óbudai egyetem tanárai Zsigmond kíséretében jelen voltak a konstanzi zsinaton (1417), és ez lényegében az egyetem rövid történetének egyetlen kiértékelhető mozzanata. Hogy pontosan mikor, milyen körülmények között szűnt meg, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy 1437 után már nem működött.

A XIV. század végén és a XV. század elején tűntek fel az egyetemalapítók sorában az uralkodók mellett a kisebb tartományurak és a városok. 1386-ban jött létre a *heidelbergi* egyetem Ruprecht herceg alapításaként, 1389-ben Kölnben a domonkosok rendi főiskolája körül szerveződött egyetem a városi hatóságok támogatásával. Ugyancsak városi kezdeménnyel alakult meg az *erfurti* egyetem 1392-ben. *Lipcsében* 1409-ben a Prágából érkezett német tanárok és diákok a város és a tartományúr támogatásával alapítottak egyetemet. 1402-ben *Würtzburg*, 1419-ben pedig *Rostock* zárkózott fel a közép-európai tanulmányi központokhoz.

A középkor utolsó nagy egyetemalapítási időszaka a XV. század második felére esett. *Greifswald* (1456), *Freiburg* (1457), *Trier* (1457), *Bázel* (1459), *Ingolstadt* (1472), *Tübingen* (1502) és *Frankfurt* (1506) mellett ide tartozik az *Academia Istropolitana* néven is emlegetett *pozsonyi* főiskola, valamint Mátyás király grandiózus elképzelése egy *Budán* alapítandó egyetemről. A pozsonyi egyetemet már a humanizmus szellemében tervezték és alapították. A szervezést Vitéz János esztergomi érsek (1465–1472) végezte, és ebben rokona, Janus Pannonius pécsi püspök (1460–1472) is támogatta. Amikor 1465-ben Rómában az első lépéseket ennek érdekében meg-

tették, az országban egyetem nem működött. Tervük az volt, hogy a bolognai egyetemhez hasonlóan négyfakultásos, teljes egyetemet alapítanak. Ehhez az 1465. május 19-én kiállított bulla biznysága szerint elnyerték II. Pál pápa (1464–1471) hozzájárulását. A pozsonyi egyetem 1467. július 20-án nyitotta meg kapuit, és első tanárai a kor neves humanista tudósai, mint Johannes Regiomontanus vagy a neoplatonista Johannes Gattus voltak. Feltételezhető, hogy az új egyetem helyének kijelölésekor a választás azért esett Pozsonyra, mert a város földrajzi helyzeténél fogva a külföldi diákok számára könnyen megközelíthető volt. Látjuk, egy évszázaddal a pécsi egyetem alapítása után is, az idegenből érkező diákok jelenléte létkérdése volt az újonnan alapított egyetemnek. Hallgatóiról alig tudunk valamit, erdélyi diákok ottani tanulmányairól hallgatnak forrásaink. Különben is rövid életű volt. A Mátyás király (1459–1490) halálát követő viszályok alatt lehanyatlott, s épületét 1491-ben már fegyverraktárnak használták.³⁹

Uralkodása utolsó éveiben Hunyadi Mátyás egy budai egyetem létrehozása körül buzgólkodott. Az új főiskola magvát a domonkosok budai studium generaléja alkotta volna, és az uralkodó – Heltai Gáspár elbeszélése szerint – példátlanul nagyszabású építkezésekkel készült volna ennek kifejlesztésére. Heltai közléseit sokáig a legendák körébe utalták, de az elmúlt években sikerült e terv létezését bizonyítani.⁴⁰ Az egyetemalapítást készítette elő a domonkosok budai főiskolájának támogatása is. Ennek tanáraiul a kor sok neves teológusát sikerült az uralkodónak megnyernie, és ezzel magyarázható, hogy ebben az időben egyetemi fokozatot is adott tanulóinak. Igazi, négy karral rendelkező egyetem mégsem lett belőle, hanem csak a filozófiára és teológiára tanították benne a Domonkos-rend tagjait. A domonkosok nagykáptalanja ugyan 1507-ben kimondta, hogy a budai studium a bolognai egyetem mintáját kövesse, és nyolc Párizsban tanult magistert rendelt oda tanárnak, de az iskola 1530-ban beszüntette működését. Szerepe korlátozott volt, bizonyosat csak a renchez tartozó hallgatóiról tudunk.⁴¹

Ezzel le is zárult a középkori egyetemalapítások kora. A következő időszakban létrejött új egyetemek már új művelődési igények szolgálatában, a reformáció és ellenreformáció küzdelmeiben és hatása alatt fejlődtek.

Áttekintettük és számot adhatunk arról, milyen lehetőségek kínálkoztak az egyetemi tanulmányokat választó erdélyi értelmiségiek számára a középkorban. Az olvasó hiányolhatja az angliai régi, tekintélyes egyetemek vagy a spanyol főiskolák bemutatását, de azokat – eddigi tudásunk szerint – a középkorban erdélyi diák nem látogatta. A kérdés ezek után az, hogy igénybe vette-e az erdélyi társadalom a műveltség, a tudás magasabb szintjét kínáló egyetemek szolgálatait, ösztönözte-e az értelmiségieket a külföldi tanulmányokra, megbecsülte és hasznosította-e az egyetemet végzett ún. akadémiták tudását?